Historical Jewish Press (JPress) of the NLI & TAU

דברים כהוויתם

לשני ארבע שנים ראה אור ב„על המשמר" (6.1.1961) מאמר של א. ב. יפה „בשורת ה־מהלך החדש בספרותנו", ובו העלה מתוהם הנשייה את מאמרי „בעבותות ההווי" הביא הרבה מדבריו (בייחוד הללו ש־נאמרו על מנדלי) וגם פירש אותם. וקבע, שעתם, שכן כך פותח יפה דבריו: „בשנת 1918, עם גמר מלחמת העולם, נסתמן בצורה ברורה הצורך לערוך רבי־זיה במערכות ספרותנו, לבחון מחדש את ערכיה לאור הנסיון והמציאות החדשה „לנתץ אלי־ליים" ולבנות „אלילים" חדשים. היתה זו שעת שידוד מערכות בעולם כולו; אמונות ישנות, ודאויות הקיימות מאז, בטחון באידיאלים הומאניסטיים כי לא יכזיבו — פינו מקומם למבוכה, לחרדה, לספקנות. זכר, וכר." וחזה אז בחמצי להשיב למר יפה, אבל לא נסתיימו הדברים, מחמת סירודות ופגמי הזמן ש־באו עלי, עד היום הזה. עכשיו, דומני, צריך אני לעשות רצוני ולומר דברים אחדים על מאמרי „בעבותות ההווי", שנכתב לפני ארבעים וחמש שנים, בימי ישי־בתי באודיסה בשנות המהפכה הרוסית, ועניינו — הסרוזה ה־פיקאָרואית העברית נוסח מנדלי ובית־מדרשו; ודינו — גון־ספ־רות את כבר עשה את שלו, וזה בישה חשעת, שבמקומה של פרוזה א יבוא הרומאן הבנוי. מאמרי זה ראה אור במאסף „ארץ", שהוא יקר המציאות בימינו, וא־פילו בזמנו לא יצאו מחוץ לתחום אודיסה אלא טפסים מע־טים בלבד. ואף על פי כן נזקקה הרבה הביקורת למאמרי אלא ש־פירשה אותו, לפי דעתי, שלא ככוונתו; וראי לא אצא ואמנה כאן כל שנכתב עליו ואני אסת־פק בשתי דוגמאות בלבד.

א) הנה כותב יעקב פיכמן ז"ל ב„מאזנים" (אב, תשס"ז): „...אין פלא שבבוא צמח לאודיסה בימי המלחמה הראשונה קירב אותו ביאליק. היינו מזדמנים לעתים קרובות בביתו, ומהר נעשה צמח גם לי ולמשפחתי אחד האנשים הקרובים ביותר. אף על פי כי משהו נתערער בו בימים ההם, וכאחד מעורכי המאסף „ארץ" סטה קצת מסגנונה המגובש של אודיסה. מאמרו על מנדלי — המצויין כשלעצמו — באותו מא־סף היה מעין כתב שיטנא על הסבא המחמיר עם האדם ורואה און בעמו. היה זה המאמר הרא־שון בספרותנו כנגד הסאטירה המנדלאית". ודומני, פיכמן דן מאמרי לגנאי.

ומהביקורת בת־דורי לזו הצעי־רה אשר מקרוב באה. בגליון „דף" י"ט של אגודת הסופרים („דברים על ביקורת הספרות" בכינוס הסופרים הארצי, כ"ה כסלו תשכ"ב) מצאתי בהרצאתו של מר דן מירון דברים בזה הלשון: „...בקריאתו (של צמח) לשחרור הסיפור העברי מ„עבו־דות ההווי" החיצוני בא לידי ביטוי הלך־רוח של הדור החדש, שנכנס אל הספרות העברית ב־סימן אימי מלחמת העולם ומה־מירון דן מאמרי לשבח. אלא ל־אמיתו של דבר איננו ראוי לא לזה ולא לזה; לא לגנותו של הראשון ולא לשבחו של האח־רון, הואיל ושניהם פירשוהו ש־לא ככוונתו. אבל באמת־ה זו בלבד לא די לי. חייב אני להס־ביר ולהוכיח שאין הפירושים האלה לפי הכוונה, וזאת תכלית דברי הבאים.

ב) המאסף „ארץ" לא היה תפוגה של ספרות אלא עמידה בשער על זכותה של העברית להיות לשונה של האומה היהו־דית בברית המועצות. בימים ה־הם היו הקומוניסטים היהודים באודיסה מלעיזים קוראים, (בא־סיטות שהיינו מתווכחים עמהם) את העברית בשם של גנאי — „לשון ספרים ומפקיעי־שערים". לצערי, היה הרבה מן האמת בביטוי זה. מנהגם של עסקנים ציונים ידועי־שם, פליטי מוסקבה שנמלטו לאודיסה לחסות בשל־סון „הלבנים", לא היה כשורה. ידם האחת עושה קונייה עם קציני דניקין, עקובים מדם יהו־די, וגולת פרוטה אחרונה מדלת העם בדרכי כחש ומרמה; וידם השנייה מפזרת הון־תועפות ל־צרכי תרבות עברית. ושתי ה־ידיים, לא זו הנדיבה ולא זו המלסטמת את הבריות, לא הרבו כבודה של הלשון העברית.

מכאן הפרישה במאסף „ארץ". לשם התכלית שלפנינו — היתר

תם שאינו יודע לשאול

(מתוך הגדת־פסח עתיקה)

העברית בשלטון המועצות — סבורים היינו. מוטב שישתתפו בו הללו בלבד שלא היו מעור־בים עם העסקנים הציונים ההם. הווה אומר הברירה היתה לפי השלילה ולא לפי החיוב. אין כאן עמידה של „צעירים" כנגד „זקנים", ולא אחדות־הטעם־וה־דעות של המאירי, ויסלבסקי, פיכמן, קרני, ששיינמן והתחום מטה וכיוצא באלה היא שזימנה אותנו לאכסניה־של־סופרות אחת, אלא מעמדם הכשר כלפי השלטו־נות. ובשם הקואופראטיב „ארץ" (שיסדו אותו בשלטון „הלבנים" אבל לאחר שהוברר לנו שקרוב קיצם ועלינו להתקין את עצמנו לשלטון החדש) יצאו וביקשו נייר (חינם) וצו לבית־דפוס ש־יסדר וידפיס את המאסף (חינם), והשלטון נענה להם והתיר את העברית ונתן נייר וציווה להד־פיס והמאסף יצא לאור. אבל הדבר היה לצניגים בעיני „החבר מאָראָז'יך", יהודי קומוניסט חבר המועצה של אודיסה, מי שהיה ציוני ו„אחד־העמי"; והלך מא־ראָז'ין אל הגוי, ראש ועד המוע־צות שבאודיסה, ואכל קורצא ונתבטל הקואופראטיב „ארץ", ותגם שלא היתה העברית באי־סוד מפורש, הרי פסקה מלהיות בהיתר. והעניין שקע ואבד ב־חשכת הימים ומבוכתם. ואיל־מלא אותו מאסף „ארץ" זכר לא היה לו. והנה בשעתו אולי מעשה תמימוה היה המעשה ש־עשינו. מכל מקום הכוונה טובה היתה, טובה מאוד.

ב) מודה אני — מצד זה יש למאמרי חיבור עם המהפכה ה־רוסית, כפי פירושו של מירון, ויש בו אותו „משהו שנתערער" לפי פירושו של פיכמן. מודה אני — הקול במאמרי „בעבותות ההווי" רם מן הרגיל, ונרגש (הרי בתוך תוכה של מהפכה אני יושב, ואף על פי שעובר־אורח אני בארץ הזאת, הרי קי־דמתי סניה של מהפכה בלב שמח). ואולי לא לסובתו של ה־מאמר קולו זה. אבל סיבתו ביאו־לוגית בעיקרה כי הימים ימי רעב (ממש) וצינה (ממש) וסכ־נת־נפשות (ממש); ואותה אפי־סת־הכוחות של עברים אחדים המגינים על לשונם ונמוכה נפ־שם ושבורה מתוך הרגשה של לאחר ייאוש; וקושטא, אותה קושטא של תוגרמא, אשר בע־בורה הרחקנו נדוד עד ימה השחור של אודיסה, רחוקה, כל כך רחוקה!

ישבנו בעיר נצורה ולא ידענו כלום מן הנעשה בעולם סביבו־תינו. אבל בידינו נוסח הכתב שהכריז עליו לורד בלפור וב־לבנו הבטחון שהגאולה השלימה קרובה. ואל הבטחון הזה מכוון מאמרי והוא משתדל להשיב ל־שאלה — מה צריכה הספרות להיות, משנפתחו לאומה שערי גאולתה והיא קמה ויוצאת ל־דרכה אל ארץ אבותיה. לא היה אפשר לדבר אז דברים מפור־שים. אבל שמו של הקואופראטיב ושם המאסף (שניהם „ארץ") רמזו ברורות במה ובמי הדב־רים אמורים. ואם אני, למשל משתמש במלים „הספרות הצעי־רה", לא היה אז שום ספק מה פירושו של מונח זה. ומתוך אר־תה אספקלריה חייבים גם לק־רוא את מאמרי „בעבותות ההווי" ולהבין מהיכן בא קולו המוזר. אבל לרעיונות גופם שבמאמרי אין זיקה לכל אלה. לידתם קדמה למלחמה, לפרעות אוקראינה, ל־מהפכה ולהצהרת בלפור.

הרי במאמרי ב„השלח" על י. ח. ברנר, שנכתב בגאנסי של צרפת בחודש מארס 1913 בעולם שקט ובלא אימה ופחד (עיין ספרי „מסה וביקורת" עמ' 27—47), כבר הבשיל רעיון זה כל צרכו וכבר מנוסח הוא כמעט בשלימותו בפסוקים אלה: „...ב־השפעתם של מנדלי ובית מד־רשו אמנם נשתחררה (הספרות) מן המליצה הארכנית של בני ההשכלה. אבל כרגיל כשפורקים מעל הצוואר עול אחד מיד מכ־ניסים אותו שלא מדעת בעול אחר. בוודאי הרוויחה הריאליות החיצונית הרבה והרבה על־ידי המהלך החדש שבספרותנו; אבל יש בה גם טעם לפגם. היתה למחוסרת נשמה. נעשתה קרה ויבשה. המפעל, ההתנגשות ה־נפשית, השפעת האדם על החפ־צים נסתלקה מספרותנו. נתמלאה דוממים, חפצים ורק חפצים. עש־תה את האדם לחפץ... מנדלי ובית־מדרשו היו יוצרים; אלה העושים כמתכונתם אינם אלא מחקים. ואם משקיעים כוחות ב־חיקוי הזה ואם מעמידים את כל הספרות עליו — סופה התנוו־נות". הווה אומר נכתבו הדב־רים האלה וכיוצא באלה שש שנים, בקירוב, קודם שנכתב מא־מרי „בעבותות ההווי", ולא מאר־רעות חוץ הביאוני לידי הרהור זה אלא הוויתה של הספרות העברית ותידותה.

ג) גם הרעיון השני — ספ־רות ההשפלה ויסודות האמונה בפרוגרס ושלטון השכל שמתח־תה שנשתרבבו ונתכנסו גם ב־ספרות ההווי שלאחריה — פרו־גרס זה שאילי־הביקורת בימינו אינם פוסקים לנגחו בקרני־ברזל שלהם ושאני מציינו במאמרי, כבר חומתו פרוצה לפני חמשים שנה. ופריצתה קדמה שנים אח־דות למאמרי. ואביא ראיה לכך מפסוקים אחדים שכתבתי על מ. ז. פיירברג (כנ"ל עמ' 9—26): „...במשך שלושים השנים האחרונות הספקנו לסלק את ה־„בטלנות" והבערות. שמלאו את לב המשכיל, ובמקומו הכנסנו דעות ומחשבות יותר בנות־זמנן ויותר חשובות. אבל במה שנוגע לעיקר — השארנו מה שהיינו. שני עמודי־התווך, המלחמה נגד הבערות הפנימית, או, יותר נכון, הוודאות שכל מה שיש מבפנים אינה אלא בערות, והדרת־כבוד עד כדי ביטול היש לכל מה שיש מבחוץ — שני עמודי־התווך ה־ללו של תקופת ההשכלה בימי הסער והסופה, עדיין במקומם הם עומדים עד היום הזה (כנ"ל עמ' 13)". ודברים ברורים יותר:

„יש עוד מידה אחת חשובה המסמנת את אופייה של ההש־כלה והיא, כמו ששמה גופו מעיד עליה, שלטון־השכל אשר בה ותבטחון שהיא בוטחת בתרבות המעשית. מידה אחרונה זו באה אלינו מן החוץ באיחור־זמן ב־מקצת. התרבות המעשית של המאה הי"ט, רבת־התגליות בכל ענפי המדע השונים סבורה היתה לפנים באמת, שבזמן מן הזמ־נים תגיע עד לשמים ותגלה לעיני כל את כסאה של השכינה היוצרת בכבודה ובעצמה. ואולם אחר כך נהפכו כל הלבבות וגדל היאוש בתוך המחנה ששמו כל מבטחם בתרבות זו בלבד. סוף סוף הוברר להם, שהנצחר־נות אינם פורשים מצודתם אלא על החומר בלבד. אבל על תוך־תוכם של החיים יש להם רק שליטה מעטה. ודווקא בימי ה־שלכת, בשעה שמעל אילן התר־בות המעשית התחילו גושרים העלים, באה רוח סתיו ונשאה את העלים החיוורים והנרקבים האלה לרחוב היהודי והקימה שם רעש שאון רב. וגדולתה של ה־תרבות המעשית שימשה במשך זמן רב מצע רוחני יחידי לכל הספרות שלנו" (כנ"ל עמ' 13—14). דברים אלה וכיוצא בהם לא ראו אור בקובץ של צעי־רים מורדים, אלא ב„העולם" שיצא באודיסה גופה דרוראָנוב עורכו; ובמדור לספרות־יפה וביקורת בשבועון הרשמי הזה י. ן. ברקוביץ הערוך; והימים מידם כנגד מנדלי הריהם נגסים ימי שקט ושלווה, ואין סימן ל־מלחמת־עולם או למהפכה קרובה ברוסיה, ואף על פי כן כבר „משהו נתערער בו".

ד) וכאן, לפי דעתי, עיקר הטעות. כשאדם בא ואומר — הצורה הפיקאָרואית של הסיפור העברי כבר עשתה את שלה ועכ־שיו הגיעה שעתו של סיפור זה ויותר חשובות. אבל במה שנוגע לעיקר — השארנו מה שהיינו. שני עמודי־התווך, המלחמה נגד הבערות הפנימית, או, יותר נכון, הוודאות שכל מה שיש מבפנים אינה אלא בערות, והדרת־כבוד עד כדי ביטול היש לכל מה שיש מבחוץ — שני עמודי־התווך ה־ללו של תקופת ההשכלה בימי הסער והסופה, עדיין במקומם הם עומדים עד היום הזה (כנ"ל עמ' 13)". ודברים ברורים יותר:

„יש עוד מידה אחת חשובה המסמנת את אופייה של ההש־כלה והיא, כמו ששמה גופו מעיד עליה, שלטון־השכל אשר בה ותבטחון שהיא בוטחת בתרבות המעשית. מידה אחרונה זו באה אלינו מן החוץ באיחור־זמן ב־מקצת. התרבות המעשית של המאה הי"ט, רבת־התגליות בכל ענפי המדע השונים סבורה היתה לפנים באמת, שבזמן מן הזמ־נים תגיע עד לשמים ותגלה לעיני כל את כסאה של השכינה היוצרת בכבודה ובעצמה. ואולם אחר כך נהפכו כל הלבבות וגדל היאוש בתוך המחנה ששמו כל מבטחם בתרבות זו בלבד. סוף סוף הוברר להם, שהנצחר־נות אינם פורשים מצודתם אלא על החומר בלבד. אבל על תוך־תוכם של החיים יש להם רק שליטה מעטה. ודווקא בימי ה־שלכת, בשעה שמעל אילן התר־בות המעשית התחילו גושרים העלים, באה רוח סתיו ונשאה את העלים החיוורים והנרקבים האלה לרחוב היהודי והקימה שם רעש שאון רב. וגדולתה של ה־תרבות המעשית שימשה במשך זמן רב מצע רוחני יחידי לכל הספרות שלנו" (כנ"ל עמ' 13—14). דברים אלה וכיוצא בהם לא ראו אור בקובץ של צעי־רים מורדים, אלא ב„העולם" האחרון עדיף עד אין שיעור מן הראשון) טרחו בספרותנו להקים רומאן בנוי, אבל כשאתה מע־אדם מידם כנגד מנדלי הריהם כנגד ענק.

התביעה שתבעתי — כבר ה־גיעה השעה להתיר אסורים מ־עבותות ההווי בסיפור העברי — לא באה להפחית אפילו כגרגר החרדל מכבודם ויקרם של מנדלי והגלווים אליו. היא תבעה „ל־החליף כוח וללכת הלאה". לא בשם דור דיברה, לא כת של צעירים עמדה כנגד כת של זק־נים. הרי מלכתחילה, קודם ל־מעשה, התייאשנו מ„הכנסת כלה" הואיל ואף סיפור זה אסר ולא התיר; ואף על פי שחידוש בו המקום, שינוי בו בגוף ובמראה, אחר בו ההווי ואף על פי ש־צעיר כתבו, ראינו בו המשך לשלטונה של הצורה הפיקאָרו־אית, שראינו בה באותה שעה עיכוב. ורשאי אני לומר שצורה זו עיכוב היא כשם שרשאי אני, למשל, לומר היום בתשכ"ה — כבר השירה של סמלים עשתה את שלה, ועכשיו אינה אלא סר־חנת את עצמה ושוחקת ד־מוייה ואפניה לאבק פורח ומוסב לה ולשירה בכלל שתסתלק, אף על פי שבכל ימי היתה שירת בוד־לר ווירלן עדיפה בעיני וקרובה ללבי יותר משירת לאמארטין והוגו, ואף על פי שכתבתי ב־נפש שוקקה על „שנים עשר" של אלכסנדר בלוק. מבקר ש־טעמו כפות לצורה מצומצמת אחת אינו אלא פרקליטה של כת, המכוון דברי סניגוריה שלו דווקא כלפי הצד שרשעה הצר־רה הזאת — בשביל להצדיקה; סניגוריה כאן על הצד הפסול אשר בה — בשביל להכשירה. ומבקר שהיה לפרקליטה של צר־רה מצומצמת אחת מיד מוציא עצמו מכלל בני־אומנותה של הביקורת.

ה) ורצוני להגיה עוד טעות אחת. „לסיפוריו של שלום עלי־כם הצמיד צמח את התואר — וולגאָריות" — סותגים כנגדי (ודרסיס, מירון). אבל משמעה של מלה לועזת זו אינה „וולגא־רי" כל כך כפי שרואה אותה ביקורת זו. אין במלה זו הערכה לגנאי ואי־אפשר להוציאה מתוך מסיבותיה. חביבה מאוד היתה עלינו הנובילה של ברקוביץ, הר־איל ולא הסתפקה בתיאורי מנ־הגים וההווי בלבד, אלא אף מגלה היא „בכי נפשו של ה־אדם בהתדלדלותו וסבכיה. אולי יעבור ברקוביץ מן הנובי־לה הבנויה אל הרומאן הבנוי, ויפסע את הפסיעה הגדולה שלו־ספרות מצפה לה. והנה כשהגי־עה אלינו הידיעה שברקוביץ ה־משתקע בכולו בתרגום כתבי־שלום־עליכם, מה תימה כי נר־אשנו ולבנו מר עלינו ומה תימה שהייאוש הזה והמרירות הזאת נשמעים במאמרי? אבל המלה „וולגאָרי" מונח גודר היא, שהביקורת משתמשת בו כש־רצונה לדקדק עם עצמה. בשעה שהמדובר בשתי לשונות המצו־יות עם אצל אומה אחת ומשמשות אותה כאחת, כגון לשון פשוטי־עם בימי הביניים, הלשון ה„וול־גאָרית" (המדוברת) [ושדאנסה כתב בלשון וילגארית זו את „ה־קומדיה האלהית"] שעמדה כנ־גד הלאטינית, שהיא לשונם של תלמידי חכמים ושל משכילי ה־אומה באותה שעה; ופירושו של תואר זה — הלשון העממית („התגרנית, השוקית") והשגורה בפי הבריות.

וכשאני עוסק בברקוביץ ה־מתרגם את שלום עליכם לעברית וכוונתי לומר: העברית הטובה והישרה של ברקוביץ נותנת עילוי ונוי, עומק ורום לשלום־עליכם (דווקא משום שהמחבר והמתרגם עמם אחד), הואיל והיא מושיטה לו בקנה כל עמקה ההיסטורי, כבדה התרבותי, דקו־תה ועידונה ושאר מידות־הרוח ואצילות־הדורות שהעברית מצוי־נת בהן — מה תימה שאני מע־מיד כנגד כל אלה את המונח „וולגאָרי"? ולא לגנאי נאמרה מלה זו; והרי כל אסונה של העברית שעדיין אינה יכולה להיות „תגרנית, שוקית, וולגאָ־רית". כשם שהצרפתי אינו מגנה את ראבלא, כשהוא אומר עליו, כי וולגאָרי הוא. ואפילו אומר עליו בשמחה, שמעשי מוקין וליצן מעשיו; ויש תואר מיוחד לכך בצרפתית „פאסאטי", וכל גדלו וחידושו של ראבלא בכך; וכה אמרו בגאווה רבה עליו: „וספריו נמכרו בימי־השוק ול־פשוטי־עם בימי־חגיהם ואפילו נמכרו יותר מן הביבליה!"

לצערי הרב, כל ההתעצמות הזאת לא הביאה פירות ועלתה בתוהו — עדיין לא נכתב הרו־מאן בספרות העברית עד היום הזה.

16.4.65 על המשמר עמ' 9